

МОВНІ ФОРМИ ҐЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ УКРАЇНЦІВ У МОДЕЛІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто проблему функціонування ґендерних стереотипів у мові українського етносу в контексті міжкультурної комунікації. З'ясовано зміст поняття «ґендерний стереотип». Описано мовні моделі репрезентації фемінного та маскулінного образів, поширених у козацьких народних піснях. Встановлено закономірності відтворення ґендерних стереотипів у символічній площині. Проаналізовано особливості мовної організації текстів із огляду на їх жанрову специфіку. Визначено та обґрунтовано поведінкові моделі чоловіка та жінки, сконструйовані народною уявою.

Ключові слова: ґендер, стереотип, фемінність, маскулінність, мовна модель.

Abstract. The article deals with gender stereotype functioning in Ukrainian language in the context of intercultural communication. The meaning of «gender stereotype» is studied. The language models of representation of masculine and feminine images are described, which were spread in Cossack folk songs. The peculiarities of the texts language were analyzed. The regulations of gender stereotypes representation are shown in its symbolic area.

Key words: gender, stereotype, female, male, language model.

Сучасне суспільство характеризується інформаційністю, масштаби якої сягають світового рівня. Інтеграційні взаємодії провокують комунікативні ситуації, у результаті чого інтелектуальний простір окремого народу розширюється, генеруючи у свідомості лакуни, де сформовано понятійне ядро, що постійно поповнюється знаннями про окремі нації, особливості їх культур, політики, соціальних устроїв, феноменів, навичок і законів спілкування тощо.

Перетин інформаційних потоків в умовах глобалізації передбачає не лише обмін інтелектуальними артефактами, а й кваліфіковану взаємодію представників різних націй. Це означає, що знань із граматики тої чи тої мови недостатньо, аби міжкультурну комунікацію можна було вважати успішною. Необхідно враховувати етичні норми, закріплені народом, естетичні цінності, духовні орієнтири. Досить важливим є й розуміння ґендерної політики в межах патріархального / матріархального соціуму.

Як відомо, лінгвістичні системи існують у постійному взаємовпливі з особистістю. Тому мова фіксує в собі не лише поняття та елементи їх рецепції, а й міжстатеві стосунки, тим самим закріплюючи в масовій свідомості окремої нації уявлення про ґендерні стереотипи.

Поняття про «ґендерний стереотип» і, відповідно, «ґендерну теорію» неодноразово ставали об'єктами наукового аналізу. Перші дослідження, присвячені студіюванню соціостаті, належать соціологам (Г. Рубін, Р. Колінз, Дж. Хубер, А. Девіс, Е. Кеслер-Херіс, Т. де Лауретіс, М. Меснер) та психологам (Р. Столлер, М. Мід). А вже на початку ХХІ століття мовні репрезентанти фемінного і маскулінного «Я» зацікавили й слов'янських лінгвістів: Л. Ставицька, Г. Нещименко, А. Нелюба, І. Бондаревська, Т. Василевська, Є. Ільїн, В. Шилов,

Н. Грицяк, О. Кісь, А. Кириліна, О. Горошко, Т. Космеда, О. Фоменко, Л. Дяченко, А. Найда, Н. Григорів, О. Зубарєв, Г. Бабаш, І. Буяр, А. Архангельська, А. Жовтопис, В. Калько та ін.

Фемінний і маскулінний стереотипи — динамічні структури, що модифікуються паралельно із соціумом. Із метою покращення якості міжкультурної комунікації, зумовленої глобалізацією суспільства, вважаємо актуальним дослідження чоловічих та жіночих образів, які є продуктом колективної свідомості нації, особливості їх вираження в народних текстах на рівні мови.

Отже, мета дослідження полягає в аналізі та інтерпретації чоловічих і жіночих образів за їх формальними та семантичними показниками, які репрезентовані в українських народних піснях. Оскільки сучасний національний простір є явищем патріархальним, доречно розглядати ті фольклорні зразки, які б засвідчували становлення домінантної чоловічої позиції. Серед таких — козацькі пісні, що репрезентують автентичні уявлення про маскулінний та фемінний стереотипи.

Виразником локальної колективної свідомості на українському ґрунті є козацтво. Його організація повністю збігається з твердженням З. Фрейда щодо масових соціальних формацій: «Одухотворена маса — це тимчасовий організм, що складається з різнорідних елементів, які поєдналися на певний час так само, як з'єднуються клітини, що є складовими живого тіла і, таким чином, утворюють нову істоту, наділену конкретними якостями» [5]. Згідно з логікою психоаналітики, в індивідів, які утворюють таке суспільне об'єднання, з'являється «рід колективної душі», що змушує їх мислити, діяти та відчувати в межах спільної психології. Відповідно й уявлення про себе та протилежну стать не збігаються з усталеними загальнонародними стереотипами.

Оскільки виразником чоловічого «Я» в козацьких піснях може бути образ виключно маскулінний, закономірно, що незмінним героєм у таких текстах є «козак», «запорожець». Номінації, ужиті на їх позначення, як правило, увиразнюються пейоративним суфіксом **-еньк-**: «Чотири тисячі на берег виходжає; / Та все **козаченьки** молодії» [4; 93], «Ой чи ж бо ви, **козаченьки**, / Ізбезумилися / Що в степу край дороги / Спать положилися» [4; 97].

Незважаючи на те, що образ козака є домінантним, він позбавлений надмірної описовості. У межах семантичного поля лексеми фіксується низка ад'єктивних характеристик особи, яка номінується: «Козак — вільна озброєна людина; уродженець колишніх військових областей; парубок, юнак; відважний, завзятий, хоробрий чоловік» [1, Т. 2; 495]. Таку значеннєву навантаженість слова можна пояснити його етимологією: «... тур. *kozak* «козак» — вільна незалежна людина; шукач пригод, бродяга» [1, Т. 2; 495]. Як бачимо, семантика відповідає інтегрованій лексичній одиниці. Отже, первинно змодельована внутрішня форма не потребує додаткової характеристики.

Засвідчено, що твердження про відсутність будь-яких характеристик чоловічого прототипу є неправомірним. Адже поруч із лексемою на позначення маскулінного «Я» досить часто вживається ад'єктив «молодий»: «Ой піду я з туги

на Вкраїну, — / І там же я, **молод**, не загину» [4; 64], «Та до воза вони походжають, до **молодого** козаченька» [4; 75].

Значно рідше фіксуються елементи портретної характеристики. Як правило, такі описові конструкції творяться за моделлю **прикметник + іменник** і не виходять за межі характеристики рис обличчя (очі, брови, зачіска): «Доведеться, мамо, / В степу ночувати, / **чорненькими кучерями** / Степи устеляти» [4; 63], «Ой то ж того козаченька, що **чорнії брови**» [4; 71]. Прикметно, що кольоратив «чорний» не має будь-якого замітника, що свідчить про примітивність опису героя.

Надзвичайно поширеними в фольклорних козацьких текстах є розлогі синтаксичні структури, що додають відтінкове значення загальному образу. Твориться воно за посередництвом використання **понять для номінування алкогольних напоїв (мед, вино, горілка)**, а також **лексем на позначення їх вживання (пити, впиватися, гуляти, гудіти)**: «На тім світі не дадуть горівки / Ані пива, ані меду, ні вина, / Смоли трошки та тії дощівки, — / **Пиймо** ж, браття, **пиймо** все до дна!» [4; 110]; «Гей, **запив** козак, **запив**, ой та **запив**, **загулявся**...» [4; 118], «**Впився** козак, **впився**, — **впився**, **зажурився**» [4; 124], «Вони ж вино **п'ють**, / Ой **п'ють** та **гудуть**» [2; 117].

Доцільно зазначити, що, незважаючи на значну кількість згадок про схильність українського козацтва до алкоголю, загальне враження не спотворюється його негативною рецепцією. Навпаки, масова свідомість плекає образ дотепного гультіпаки.

З іпостассю веселого гульця нерозривно поєднана «маска» неперевершеного коханця, що репрезентується **дієсловами «любити», «бажати**»: «Заслаб козак, **заслаб** молод, / Либонь умирає, / ой він собі перед смертю / Дівчину **бажає**» [4; 172], «За чиї ж ви гроші пили, / І циганочок **любили**?» [2; 48]. Однак зазвичай герой не стільки цікавиться жінками, скільки уславлює себе, його дії, як правило, спрямовані на пізнання тілесності.

Окрема частина фольклорних текстів є свідченням надмірно емоційних реакцій українського жіноцтва на особу козака, який називає себе **прямими номінаціями** — на зразок «**коханець**»: «Ломить вона білі руки / З мізинного пальця... / Світ ісходжу, та не знайду / Такого **коханця**!» [4; 173], «Ой хоч ламай, хоч не ламай / Мізинного пальця, — / Як не було, той не буде / Над мене **коханця**!» [4; 172].

Ймовірно, більшість тогочасних жінок дійсно виявляли фанатичну зацікавленість до січовиків, адже їх узагальнений образ був вимірним, романтизованим. Тому стереотип, сформований фемінною свідомістю, інтегрувався і в козацькі тексти, але отримав іншу інтерпретацію, згідно з якою чоловік володів харизмою, але, здебільшого, ігнорував дівочі почуття. Свідченням цього є жіночі, а зрідка й чоловічі партії у фольклорних текстах, де зафіксовано **лексеми «зрада», «зрадник», «зрадити**»: «Ой і **зрада**, карі очі, **зрада**: / Чому в тебе, милий, / Не вся щира правда?» [4; 74], «По чім же ти та й спостерегла, / Що ти мене, мила, / **Зрадником** назвала» [4; 74].

Козацькі пісні передбачають творення художнього образу за посередництвом

фольклорного *символу* як культурного коду, що таїть у собі національну ідею і вимагає тлумачення свого первинного іманентного змісту.

В українській національній традиції провідне місце належить серцю, що виражає філософію кордоцентризму, згідно з якою *cordos* — центр тілесності індивідуума, місце існування людської душі. Ця міфологема здатна до формальних трансформацій, проте вони не впливають на категорію її змісту.

Доцільно акцентувати на тому, що лексема «**серце**», зазвичай, вживається як **інтимне звертання** до близької, як правило, коханої людини. Тому замість імені або вказівки на стать зафіксовано одиничний символ. Гендерна ж диференціація відбувається за рахунок його мовного оточення (прикметників, або попередніх згадок про персонажа): «*Ой уставай, моє **серце**, / Ще й ти молоденький*» [4; 182], «*Встань, козаче, годі спати, / Бо йдуть турки коня брати <...> / Тебе заб'ють, моє **серце**!*» [2; 56].

Іноколи художні тексти констатують пряму вказівку на об'єкт поетизації. У такому випадку використано **прикладкову модель**: **іменник** (номінація статі з асоціативною вказівкою на вік) + **концепт «серце»**: «*Ой рада б я, рада, **серце-козаче**, / Та до тебе приступити*» [4; 121], «*Тікай, тікай, **серце-дівчино**, / Ти на той бік зо мною!*» [4; 122].

В окремих випадках міфологема «серце» — це ще й символ національної ідентифікації, свободи й сили колективного духу, що текстуально оформлений у вживанні мовної одиниці незалежно від вказівок на гендерну приналежність особи: «*А ще **серце** козацькеє / Не боїться турків*» [4; 198].

Отже, концепт «серце» репрезентовано в козацьких народних піснях у трьох основних варіантах. Власне останній вирізняє такі тексти з-поміж інших фольклорних творів, у яких він відсутній, або позначений інертністю.

Не менший інтерес становить рослинна символіка, що в уяві пересічного українця диференціюються за гендерним критерієм. У контексті козацьких пісень цей стереотипний розподіл руйнується. До низки чоловічих символів переходять «**калина**» та «**мак**»: «*В чистім полі висока могила, / А на могилі — червона **калина**, — / Мати сина в службу спорядила*» [4; 62], «*<...> по городах **маки** цвітуть, / Та то ж не **маки**, то й козаки, / То козаки у Крим ідуть*» [4; 62].

Більшість словників фіксує лексему «калина» як символічне бачення жінки, матері, проте іноді ця міфологема ототожнюється з «... нескореністю та стійкістю українського козацтва, незрадливою світлою пам'яттю, єдністю нації; потягу до своїх традицій, звичаїв» [3; 72].

Дотичним до такого трактування є образ маку, що традиційно сприймається як ознака дівочої вроди і водночас пов'язується з хтонічними істотами, смертю, безневинно пролитою кров'ю Ісуса Христа. Зважаючи на релігійність козацтва та його здатність до міфологізації довкілля, можна стверджувати, що рослинний образ є результатом синтезу різних систем світобачення в межах колективної свідомості патріархальної суспільної формації.

Щодо узагальненого образу *козака*, який твориться асоціативно (за посередництвом символу), доцільно зауважити, що тваринні міфологеми не вирізняються оригінальністю та варіативністю. Зазвичай, маскулінне «Я»

репрезентується іменниками «орел» та «сокіл»: «Якби, мати, я сокіл, / я б до тебе прилетів!» [4; 57], «Ой ви, орли, ви, соколи, / Занесіть мя в чисте поле» [4; 80], «Підборкали яничари / Орлят України» [2; 25].

Міфологемна структура здатна до формальних варіацій. До них належить порівняльна модель **іменник/займенник**, що відповідає необхідним критеріям граматичної норми, **сполучник «як»** та вже **наявний символ** (птах, рідше елемент конструкції, рослина): «Я сьогодні щось дуже сумую, / Про козацьку долю згадав, / Ще й про славу свою не забуду, / Що колись я, як сокіл літав» [2; 29], «Гей, попереду кошовий, / Гей, як той орел степовий» [2; 38].

Зважаючи на виразність репрезентації маскулінного «Я», доцільно зауважити, що жіноцтво в козацьких текстах представлено значно примітивніше. Серед фемінних назв особлива увага відводиться лише образу матері (формально закріплений синонімами «ненька», «матка»), хоча побіжно згадуються дівчина / жінка (у значенні дружина), у поодиноких випадках сестра як форма протиставлення іменника «брат».

Вибір протилежної статі маскулінного «Я» майже завжди незмінний. Іпостасі жінки-матері, порадника, друга і навіть дружини реалізуються в одному фемінному прототипі. Можливо, це пов'язано зі сталою концепцією матріархальної спрямованості української народної поезії, на основі якої сформувалися козацькі пісні як вторинна, більш пізня стадія піснетворчості.

У колективній свідомості козацтва жінка мислиться як страдниця. Тому з лексемами на позначення фемінності вжито **дієслова** на зразок «**журитися**», «**ридати**», «**плакати**», сталі конструкції з тотожною семантикою, **іменники «сльози», «плач**»: «Під явором мати **плаче**, / Мати **плаче** і **ридає**, / Свого сина дожидає» [4; 157], «Не **плач**, не **плач**, Марусенько, / Не **плач**, не **журися**, / Та за свого миленького / Богу помолися!» [2; 43]. Такий первісно маскуліний погляд на суть жіночого «Я» зрештою закоренився не лише в козацьких текстах, а й стереотипізувався в національній етносвідомості.

Козак, що розуміється як персонаж протилежний узагальненому жіночому образу, репрезентується складнішою семантичною моделлю, адже синтезує журливу настроєвість, незадоволеність світом із розбишацькою й оптимістичною натурою. Свого часу Д. Яворницький зазначив: «В основі характеру козака була завжди двоїстість: то він дуже веселий, жартівливий і компанійський, а то засмучений, мовчазний, похмурий і неприступний» [6; 240].

Отже, комплексне порівняння маскулінного і фемінного образів, інтерпретованих у народних піснях запорожців, свідчить про їх нерівноправність. «Я» чоловіка, уособленням якого є козак, масштабно розгортається як у семантичному полі, так і у формальній площині. Жіноче Его залишається майже не ідентифікованим і виконує функцію своєрідного засобу увиразнення та ствердження патріархальності суспільного ладу XV-XVIII ст. Загальне фемінне страдництво в єдності з деякою похмурістю визначають меланхолійність не лише кінця героїчної доби, а й колективної свідомості, у межах якої відбувається кодування гендерних стереотипів.

Література

1. Етимологічний словник української мови в 7 томах / За ред. О.С. Мельничука. — К.: Наукова думка, 1982. — 2013.
2. Козацькі пісні. Українські народні пісні / Упор. Н. Полякова. — К.: Музична Україна, 1991. — 150 с.
3. Словник символів / За заг. ред. О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. — К., 1997. — 178 с.
4. Українські народні пісні. Пісні суспільно-побутові / Упор. О.М. Хмільєвська — К.: «Музична Україна», 1967. — 735 с.
5. Фрейд З. Психологія мас і аналіз людського «Я» / З. Фрейд [Електронний ресурс] / Режим доступу: bookz.ru/authors/zigmund-freid/massova_989.html
6. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків / Д.І. Яворницький. — К.: Наукова думка, 1990. — Т. 1. — 592 с.

Лобецька І.М.

старший викладач кафедри іноземних мов і міжкультурної комунікації

Драб Н.Л.

кандидат педагогічних наук

доцент кафедри іноземних мов і міжкультурної комунікації

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ЕВФЕМІЗМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті розглянуто проблему функціонування соціальних евфемізмів у сучасних англійській та українській мовах. На прикладі евфемізмів однієї тематичної групи — економіки та бізнесу — проаналізовано способи евфемізації, розглянуто етичні аспекти евфемістичних найменувань.

Ключові слова: евфемізми, соціальні евфемізми, евфемізація.

Abstract. An attempt of comparative analysis of social euphemisms in the Ukrainian and English languages is made. Common features and dissimilarities of business euphemisms of both languages are revealed.

Key words: euphemisms, social euphemisms, euphemisation.

Евфемізми — це заміна будь-якого недозволеного чи небажаного слова, виразу більш коректним, щоб уникнути прямого найменування всього того, що здатне викликати негативні відчуття, як у мовця, так і у співбесідника, а також з метою маскування певних фактів дійсності. Із цього визначення випливають основні цілі комунікації, що обумовлюють евфемізацію мовлення:

1. Основне завдання, якого дотримується мовець при використанні евфемізмів в соціальних та міжособистісних стосунках, — прагнення уникнути комунікативних конфліктів і не створювати у співрозмовника відчуття комунікативного дискомфорту. Інакше кажучи, це евфемізми, продиктовані почуттям делікатності та політичної коректності.

2. Більш специфічною (у соціальному сенсі) є інша мета евфемізації: